

Anmeldelser

Die Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein

Landkreis Flensburg.

Hrsg. vom Landesamt f. Denkmalspflege. Deutscher
Kunstverlag. München-Berlin. 1952.

Det er en Præstation af Rang, at det kun to Aar efter Udgivelsen af det tilsvarende Værk om Ekernförde Amt (jfr. Sdj. Aarb. 1951. S. 292) er lykkedes Landeskonservator Dr. P. Hirschfeld at faa udsendt Flensburg Landkreds, altsaa Nørre-angel og Midtlandet til Kjær Herred og Frisland. Selve Flensburg By vil derimod komme som et særskilt Bind. 'Og man faar saa meget desto større Respekt for Arbejdet, som dette helt hviler paa en Nyundersøgelse af Mindesmærkerne, medens man for Ekernfördes Vedkommende maatte bygge paa et alt foreliggende Manuskript, med hvilket man, som anført i den ovenfor nævnte Anmeldelse, ikke var helt tilfreds, men alligevel af økonomiske Grunde maatte lade sig nøje. Det er efter Forordet at dømme ogsaa Pengene d. v. s. det dyre Papir, der er Aarsag til, at man stadig har maattet anbringe Størsteparten af de gennemgaaende særdeles gode Illustrationer paa Plancher bag i Bogen. Men her er der forøvrigt sket en meget heldig Ændring. Kirkeinventaret er ikke, som i Ekernfördebindet ordnet efter saglige Grupper, men anbragt sammen med Billederne af Kirkens Arkitektur, og vel at mærke ogsaa naar det er fjærnet fra Kirken og havnet i et Museum. I denne Forbindelse mindes jeg f. ø. undertiden min gamle Ven Haupts noget bidske Paastand: „Die Museen sind die ärgsten Feinde der Denkmalspflege“! For at tage et enkelt Eksempel findes der saaledes i Landesmuseumet paa Gottorp følgende Sager fra Eskris (Esgrus) Kirke: Den katholske Altertavles Prædella (Fodstykke), en St. Dionysius Figur, en Monstrans og et Røgelseskar. Naa, det er jo overvejende Sager, der er ude af Brug. Adskilligt værre er det, at Kirken i Kvern 1881 solgte to Alterstager og den pragtfulde

„gyldne Alterbordsforside“ fra Valdemarstiden til en Opkøber, og det tilmed for en Bagatel af 300 Rmk. Heldigvis havnede den efter nogen Omflakning paa Germanisches Museum i Nürnberg.¹⁾

Men i hvert Fald har den haft en bedre Skæbne end den overmaade smukke Alterkalk fra o. 1300 (T. 240), der fra Rydkloster kom til Helligaandsklostret (den danske Kirke?) i Flensborg, om hvilken det S. 287 lakonisk hedder „seit 1948 verloren“, hvilket efter Oplysninger fra anden Side betyder stjaalet!

Ogsaa Opstillingen af Teksten er bleven ændret, og selve Teksten er bleven mere knap og koncis, hvorved det er blevet muligt at skaffe Plads til en lignende kunsthistorisk Oversigt som den, der fra første Færd Amt for Amt har været i „Danmarks Kirker“. Som noget helt Nyt maa her fremhæves, at der er givet en bygningsteknisk Redegørelse for de hidtil ret oversete Bøndergaarde, der skyldes Ingeniør Dr. Sæftel og danner et udmærket Supplement til Mejborgs nydelige, men undertiden lovlig lyriske Bog om „Slesvigske Bøndergaarde“ fra 1892. Hele den øvrige Indledning, ligesom Beskrivelsen af de enkelte Bygninger skyldes derimod Dr. Hirschfelds faste Medarbejder Dr. Ellger. Som en Slags Prolog gør han Rede for snart sagt alt mellem Himmel og Jord, der vedrører Kirken. Ikke blot dens verdslige og kirkelige Inddeling, men tillige dens Topografi, dens Historie i videste Forstand, sproglige Forhold m. m. Det forekommer mig, at det meste af dette kunde have været sparet. Det er baade for lidt og for meget og kan undertiden — sikkert mod Forf. Hensigt — virke misvisende. Naar det f. Eks. S. 8 siges, at paa Reformationstiden ændres den gammeldanske Stednavneendelse thorp til rup, er dette ikke noget for Angel typisk, men gælder overalt indenfor dansk Sprogomraade. Et Hørup, Sørup og Brarup træffes jo ikke blot i Angel, men f. Eks. ogsaa i Viborgegnen, paa Fyen og paa Falster. Højt regnet fortæller det kun, at **F o l k e s p r o g e t** dengang har været dansk hernede, hvilket jo ikke behøves at bevises.

Anderledes derimod med den egentlige, kunsthistoriske Oversigt, der giver en knap, men regulær Besked. Og i Modsætning til de tilsvarende Oversigter i „Danmarks Kirker“ har Forf. her den Fordel, at den Del af Landet, han behandler, i højere Grad, end hvad der er Tilfældet Nord for Kongeaaen — delvis ogsaa Skelbækken — danner en kunsthistorisk Helhed. Ganske vist er Kredsene (de gamle Len) en relativ ny Inddeling.

¹⁾ Et ikke i Teksten anført romansk Ciborium (Oblatæske) fra samme Kirke opbevares fra 1856 i Nationalmuseet (Invent. Nr. 15664).

Men de er langt mindre end i Kongeriget, hvor efterhaanden en Række Amter er slaet sammen — Sorø A. bestaar saaledes af hele fire gamle — og kuriøst nok synes de ogsaa i noget højere Grad at følge de kunsthistoriske Skel. Medens man saaledes ikke kan skrive en kunsthistorisk Oversigt over Kirkerne i Københavns Amt uden stadig at maatte skele til de tre Naboamter, lader dette sig bedre gøre hernede. Dermed skal naturligvis ikke være sagt, at Arkitekturen følger Kredsgrænsen, hvad Forfatterens gentagne Henvisninger til Sydangel (Slesvig A.) da ogsaa viser! Men for at nævne Skavankerne tvinger det mindre Omraade saa at sige Forf. til at gøre sin Oversigt mere systematisk, mindre egnet for almindelige Læsere, end Tilfældet er med „D. K.“

I Modsætning til Ekernførde A. spiller Kirkerne her langt den største Rolle. Dog maa man ikke glemme, at netop Nr. Angel har to verdslige Bygninger, der hver paa sin Vis staar i Topklasse. Det ene er Sønderjyllands skønneste Renæssancebygning, det Lyksborg (Glücksburg) Hertug Hans d. Y. 1582 ff. rejste paa det fuldstændig forsvundne Rydklosters Tomt. Med sine tre, paa Langsiden sammenbyggede Huse og fire Hjørnetaarne samt yderligere fremhævet ved sin vidunderlige Beliggenhed turde det være det stolteste Eksempel paa denne tilsyneladende upraktiske Bygningstype, der er saa udbredt i Holsten, hvorimod den kun i ringe Grad har vundet Indpas i Kongeriget, som paa Egeskov ved Svendborg. Men medens Lyksborg, hvis tyske Navn er afledet af Hertugens Valgsprog *Gott gebe Glück mit Frieden*, paa Grund af de talrige Ejerskifter og ikke mindst ved den Nymontering, der fandt Sted, da Frederik VII 1854 valgte det som sin sønderjydske Residens, væsentlig virker ved sin Arkitektur, synes det udadtil mere beskedne Gelting indvendig at være en ren Perle med sine Malerier og de rige Stukarbejder, den ogsaa paa Augustenborg virkende Italiener M. A. Tadei udførte 1777 ff. Naar man til disse to lægger Rost og Rundhof (Rundtoft) turde Rækken af mere betydelige Herregaarde være afsluttet.

Af de 26 Kirker er to helt nye, medens Resten er middelalderlige, saaledes at de 21 tilhører den ældre Middelalder, den romanske Tid, 2 den senere Middelalder, der for disse Smaakirker er en bedre Benævnelse end Gotiken, da der er grumme lidt Gotik ved dem. Den af Hans d. Y. 1622 opførte Nykirke maa ligesom dens 7 Aar ældre Genbo Kegnæs trods deres sene Opførelsestid i Virkeligheden efter deres Plan henregnes til Middelalderen. Aldersfordelingen 21 romanske mod 2 senmiddelalderlige svarer fuldstændig til den, der er almindelig paa gam-

meldansk Folkegrund, hvis Sydgrænse er Dannevirke og Ekernfærde Fjord.²⁾ Og det er endda tvivlsomt, om Antallet af de romanske Kirker ikke oprindelig har været lidt større og maa forøges med én nemlig Jörl. Jeg indrømmer villig, at jeg selv i mine „Landsbykirker“ har afbildet den som Type paa en senmiddelalderlig Landsbykirke (2. Udg. S. 107) men senere hen har jeg faaet mine Tvivl. Det skyldes den anseelige Syv Kirke ved Roskilde. (D. K. Københavns Amt II, 1137). Den har tidligere — ogsaa af mig — været betragtet som en senmiddelalderlig Langskibskirke. En under heldige Forhold mulig Udgravning i Forbindelse med meget indgaaende Undersøgelser har imidlertid vist, at den fra første Færd har været en lille, fuldtudviklet romansk Kirke med Korrunding, af hvis Vestgavl der endnu er Rester. Naar Jörl Kirke nævnes i Kirkeregistre, der bevislig er ældre end den nustaaende, kan Forgængeren, som Forf. antyder, jo have været en Trækirke, men Eksemplet fra Syv maner alligevel til Forsigtighed.

Som i det øvrige Land er Størsteparten af de romanske Kirker (16) opført af Kamp, et Par af blandet Materiale og kun to af Tegl. Men i Behandlingen af Materialet gør der sig en betydelig Forskel gældende.

I Midtlandet og den tilstødene Del af Angel er de gennemgaaende ret smaa Kirker bygget af raa og kløvet Kamp. Men rigtig inde i Angel ligger der en lille Enklave af Kvaderstenskirkker, der forøvrigt strækker sig ned i Sydangel. Den skønneste af dem og vel i det hele Sønderjyllands smukkeste Landsbykirke er Sørup. I Modsætning til Munkbrarup, som ellers vilde være en slem Konkurrent, har den heldigvis bevaret sin søjleprydede Apsis og sine to Søjleportaler. Hvorfor netop disse Kirker er bleven særlig udmærkede, kan ingen med Sikkerhed sige, men i Spørgsmaalet om deres Stammoder er dansk og tysk Videnskab enige. De har intet at gøre med de godt 700 jydske Kvaderstenskirkker, hvis sydligste Forpost paa Østkysten er Ensted, men er saa at sige Aflæggere af den ældste Slesvig Domkirke. Det er imidlertid et Spørgsmaal, om ikke dennes Indflydelse har strakt sig videre nemlig udover de sydfyenske Øer, hvor navnlig Langeland har gode Kvaderstenskirkker, ja endog helt over til Lolland, der mellem alle sine røde Teglstenskirkker dog har 6 kvaderbyggede.

Derimod tvivler jeg paa Rigtigheden af Forf.s Hypothese, at Domkirken ogsaa skulde være Stammoder til Amtets Tegl-

²⁾ Baade Frisland og Ejdersted har jo kun statsretslig, aldrig folkeligt været danske, og Dänischwold er koloniseret fra Syd.

stenskirker, til hvilke Genboen Broager vist slutter sig. Snarere tror jeg paa den anden, af ham fremsatte Gisning, at de skulle være paavirkede af den store, sjællandske Teglstensarkitektur, saaledes at det helt forsvundne Rydkloster kunde have været Bindeleddet mellem disse to saa fjærnt fra hinanden liggende Landsdele. Ryds Forgænger, Guldholt ved Isted Langsø, blev nemlig i æ. m. delvis befolket af Cistersiersermunke fra Esrom paa Sjælland, som ogsaa var Moderkloster for Sorø. Og erindrer man det stærke Sammenhæng, der var indenfor denne Munkeorden, og dens Forkærlighed for Teglstensarkitektur — tænk paa Sorø, Vitskøl og Løgum — er en saadan Forbindelse, der tilmed støttes af arkitektoniske Enkeltheder, vist ikke helt utænkelig.

Af de fritstaaende Klokkehuse af Træ, der engang var saa karakteristiske for Angel, er der nu desværre kun et eneste tilbage i Amtet, nemlig Gelting. Ond har Tiden i det hele været mod disse mærkelige Bygværker. Kort før 1. Verdenskrig saa jeg med Sorg Tømret af Aventofts ligge paa Jorden, og fra min egen Hjemstavn mindes jeg det 1902 nedrevne i Ullerup. Noget heldigere er det gaaet med de i Reglen op mod Kirkens Vestgavl liggende, ligeledes af Træ tømrede Klokkehuse. Af dem er der dog endnu tre tilbage. De synes, som ogsaa indirekte fremhævet af Forf. absolut at være en sydslesvigsk Specialitet. I hvert Fald har jeg aldrig set dem nord for Grænsen, hverken i Nordslesvig eller Kongeriget. Naar det om de fritstaaende siges, at de ikke er noget særligt for „vort Distrikt“ (altsaa Flensborg A.), men at de forekommer i hele Slesvig ja endog i Ditmarsken, er dette naturligvis rigtigt. Men det burde have været tilføjet, at de ogsaa havde været udbredte i Danmark (jfr. „Landsbykirker“ 2. Udg. S. 13—14). Nu er der foruden 14 i Nordslesvig — kun bevaret 6 paa Lolland og ligesaa mange i det gammel-danske Skaane. Men fra skriftlige Kilder kendes de fra de øvrige Landsdele, og paa Lolland var de ved Midten af 18. Aarh. endog saa talrige, at en Præst kunde skrive, at hans Kirke ligesom de øvrige paa Øen havde et Klokkehus af Træ paa Kirkegaarden.³⁾

I Beskrivelsen af de enkelte Kirker er der kommen flere Tekstbilleder, og ikke mindst hilser man med Glæde de talrige Litteraturhenvisninger. At der i disse er medtaget al dansk Litteratur, der fortjener at nævnes, er i og for sig kun, hvad man kunde vente. Nærmere at gaa ind paa Beskrivelsen af de enkelte Kirker vilde føre for vidt. Opstillingen af selve Teksten er

³⁾ Strængt taget hører de stilige svenske Klokkestabler til samme Kategori. Naar de virker ganske anderledes end vore, skyldes det, at disse er tømret af Eg, de svenske derimod af Gran eller Fyr.

noget anderledes end i „D. K.“, mere „topografisk“ end den hos os gennemførte „historiske“, men giver, saa vidt jeg kan se og kender de paagældende Kirker, god og reel Besked. Og den kortfattede Indledning „Baugefüge“, der vel nærmest maa oversættes med „Bygningsdele“, og som „D. K.“ ogsaa har, samt den adskillig fyldigere „Baugeschichte“, der saa at sige afslutter den egentlige Beskrivelse, hjælper den almindelige Læser med at følge Kirkens Udviklingshistorie. En Kirkebygning er jo nemlig en levende Organisme, og sikkert ikke en eneste har bevaret sit oprindelige Udseende.

Adskilligt af det middelalderlige Inventar som Altertavlerne er fortrængt af efterreformatoriske, hvis bedste Stykker skyldes den kendte flensborgske Billedsnider Ringering, der ogsaa har været en flittig Leverandør af Prædikestole. Til Gengæld kan Amtet opvise to saa enestaaende Snitværker som de Rækker af Lidelsesrelieffer, der findes i Hyrup (T. 81 f.) og Nr. Haksted (T. 138 f.) og oprindelig som endnu det førstnævnte Sted har haft deres Plads ved Korbuen. De gaar tilbage til Midten af 13. Aarh., er paavirkede af fransk Kunst og først taget op til grundig videnskabelig Behandling af den altfor tidlig afdøde, ligesaa elskelige som haabefulde, unge danske Arkæolog Ivar Hertzsprung. Kuriøst nok er i Hyrup, der maa betragtes som ældst, de enkelte Relieffer nummererede med Runerækkens Begyndelse, futharken.⁴⁾ Ogsaa af Stenarbejder findes der i Amtet to udmærkede Prøver, den fra Gotland indførte Sandstensfont i Sørup og Granitfonten i Munkbrarup (T. 127-28), der hører til det allerypperste af jydsk Granitkunst. Derimod skyldes det vel Nr. Angels relativ faa Adelsgaarde, at der kun kan nævnes en eneste Renæssanceligsten af Format, nemlig en i Stenbjerg fra 1571 (T. 217), der er hugget af samme dygtige nederlandske Stenmester som Thomas Stures to Aar ældre prægtige Sten i Notmark paa Als.

M. Mackeprang.

---

⁴⁾ Jeg gør opmærksom paa, at Gengivelsen af disse hos Hertzsprung (Aarb. f. nord. Oldkyndighed. 1901. S. 9) afviger stærkt fra Værkets (S. 197), der for at sige det rent ud, ikke alle har for meget med Runer at gøre!

Danmarks Historie

Udgivet af Historikergruppen ved Johan Hvidtfeldt, Ib Koch-Olsen og Axel Steensberg (Det danske Forlag. 1950—53. I, 424 s., II, 422 s.).

Den forøgelse af Danmarkshistorier, som det af „Historikergruppen“ under ovennævnte redaktion udgivne værk betyder, vidner først og fremmest om et frisk og dristigt initiativ. „Historikergruppen“ kan vist betegnes som et slags arbejdsfællesskab (et team?) af „yngre“ historikere, der studerede ved vore to universiteter i midten af 30'erne, altså i en tid, hvor den radikale professor i historie Erik Arup (d. 1951) gav tonen an i historieundervisningen. Af beundrende, måske lidt ukritiske elever er der blevet tildelt ham en betydning for historikerne i 1. halvdel af 20. århundrede lig den, Kr. Erslev havde for sin tid. Fra besættelsestiden erindres „Historikergruppen“ som udgiver af en række gode småskrifter under titlen „Vi og vor Fortid“. De fleste af gruppens medlemmer er vel nu i alder mellem 40 og 45, og til den opgave, som de her har givet sig i lag med, har de kvalificeret sig ved historiske arbejder hver inden for sit særlige område. De to ældste og betydeligste historikere blandt dem er landbrugshistorikeren, dr. phil. Fridlev Skrubbeltrang og museumsmanden, dr. phil. Axel Steensberg.

Værket har i alt 14 medarbejdere samt to billedredaktører, hvilke sidste har gjort et fortræffeligt arbejde og forsynet værket med talrige gode billeder, der virkelig i sig selv fortæller noget og illustrerer, oplyser teksten. Tekstmedarbejdernes manuskripter har, hvad udtrykkelig betones, stået til tremandsredaktionens „fulde rådighed“, og der går sære frasagn om, hvordan redaktionen har formet af det indleverede ler. Medarbejderne må dog formodentlig have ansvaret for de i deres afsnit givne oplysninger, men i øvrigt får redaktionen altså et væsentligt ansvar og ære for form og stil og værkets hele disposition.

Da værket er på knap 850 sider, hvoraf vel omkring en fjerdedel er billeder, vil enhver forstå, at en udførlig Danmarks-historie er der ikke tale om. Mon ikke A. D. Jørgensens 40 Fortællinger af Fædrelandets Historie har været et slags forbillede for udgiverne? Dette dog opfattet således, at nu gjaldt det ikke længere om at skrive politisk historie, men kulturhistorie og socialhistorie? Jeg vilde nærmest betegne værket som en række billeder af dansk kulturhistorie — billeder, der dog stundom følger efter hinanden på en mig meget uforståelig måde. Til disse billeder er løst knyttet enkelte politiske tildragelser, skildrede i stor kortfattetethed. Drastisk kan man illustrere dette

forhold med, at læseren får at vide, at man tidligere kun skiftede underbukser to gange om året, medens Magnus den Gode og Lyrskovslaget ikke er omtalt.

Ser man på værket fra dette synspunkt, vil en del kritik formodentlig forstumme, og man vil med større behag kunne nyde de mange velskrevne kulturhistoriske skildringer. De serveres i små bidder på 2—3 sider med særskilte overskrifter, der ganske vist tit er noget vage og lidet dækkende. Den naturlige trang til at forme disse overskrifter som bogstavrim: I torp og på tinge, Mellem magterne, lys og luft osv. har nok sin del af skylden herfor. Men denne opdeling i småbidder gør sikkert skildringerne mere lettilgængelige for menigmand.

Værkets kulturhistoriske og økonomisk-historiske præg viser sig også i overskrifterne for de større afsnit, hvori det er delt op. Kongernes regeringstid som inddeling er forladt, og heller ikke de store righistoriske hændelser: Østdanmarks tab, adskillelsen med Norge, hertugdømmernes afståelse møder vi som indgribende hændelser. Reformation, oplysningstid eller guldalderdigting optræder heller ikke i disse overskrifter. Jeg skal nævne enkelte af dem. Johan Hvidtfeldt skriver om „Købstads-handelen og kampen mod Lübeck“, der omfatter tiden 1422—1536. Nævnte begyndelsesår er året for udstedelsen af en forordning til gavn for købstæderne. Bevidst har man åbenbart villet undgå dronning Margretes dødsår 1412 som begyndelsesår. I øvrigt konstaterer læseren, at dødsåret slet ikke nævnes, kun datoen 24. okt., hvad der ifølge sammenhængen refererer sig til året 1410! Det må være en lapsus.

Som titel for tidsrummet 1536—1660 er valgt „Godsejernes magtperiode“ og for tiden 1660—1750 „Enevældens Danmark“, skønt enevælden først ophører ca. 100 år senere. Tiden 1750—1814 skildres som „Storhandelens gennembrud og de store landboreformer“. Perioden 1852—84 kaldes „Fabrikker og maskiner“, og tidsrummet 1884—1914 skulde først have heddet „Teknikens og folkestyrets sejr“, men er blevet omdøbt til det lidet sigende „Frigørelsen“. Dette afsnit indledes — ikke just med større patos — med en skildring af, hvordan man blev klar over, at møddingen var et værdifuldt arkiv, hvis gode stoffer det gjaldt om at pleje og bevare. Anmelderen, der selv er opvokset på landet, vil i øvrigt aldeles ikke underkende betydningen heraf. — De nævnte titler viser, hvordan det er materielle forhold, som det har været redaktionen om at gøre at få fremhævet og belyst.

Fremstillinger, der både lægger vind på kortfattet og malende udtryk, vil i særlig grad være udsatte for unøjagtig-

heder. Summariske udsagn er sjælden helt dækkende. At værket indeholder en del urigtigheder, bør derfor ikke overraske. Jeg skal omtale nogle stykker.

I bd. I s. 150 bemærkes, at det i 1400-årene blev skik, at kun præsten drak vinen. 1400-årene må være en misforståelse (trykfejl?) for 400-årene (det 5. årh.). S. 306 hedder det, at „endnu i denne tid [1536—1660] skulle tinget afholdes i fri luft for at sikre fuld offentlighed. Tinget blev holdt en gang om ugen på en og samme hverdag“. Jeg kan her henvise til, hvad jeg selv har oplyst om forholdene på Falster, at der her i hvert fald i første halvdel af 17. årh. fandtes tinghuse, og at man vel havde en bestemt ugedag som tingdag, men at der selvfølgelig kun holdtes ting, når der var noget at forrette, og at man i travle tider undlod at holde ting (Falsters Historie I, s. 374). Mikkelsdag angives at være den 30. sept., skønt den, hvad der dog vist er de fleste bekendt, er den 29.

Nogle unøjagtigheder vedr. sønderjydske forhold skal også nævnes. I bd. II, s. 85 citeres Frederik VI.s kendte reskript af 15. dec. 1810, hvori det hedder: „hvor det danske sprog er almeenmandssprog“, hvad der gengives som „allemands“ sprog. S. 141 står, at fra 1804 udkom „Flensburger Zeitung“, hvad der er trykfejl for 1840. Ret mærkeligt virker undladelsen af omtalen af den tyske skoleinstruks af 1888, og ved skildringen af afstemningen i 2. zone burde den for danskheden så uheldige bestemmelse om afstemningsret til de folk, der var fødte i zonen, være nævnt. Større tilknytning til Sønderjylland havde de talrige tyske embedsmænd og tjenestemænds børn dog ikke. Det er endvidere ikke ganske korrekt, hvad der s. 301 siges om, at alle tillidsmændene på mødet 16.—17. nov. 1918 i Åbenrå var enige om det der fremsatte forslag. Jeg må henvise til at sammenligne med fremstillingen i 5. bd. af „Sønderjyllands Historie“.

At forf. til afsnittet 1914—39 må være radikal, fremgår på en ret uheldig måde af skildringen. Det synes helt symbolsk, at forf. ved omtalen af sikringsstyrkens indkaldelse 1. aug. 1914 først beretter om, hvordan dette virkede i Skive! Men uden at ville forklæjne Skive er det dog ikke jordens navle eller Danmarks midtpunkt. Som det vistnok turde være almindelig kendt, forfægtede det radikale partis udenrigspolitiske ekspert, P. Munch, den anskuelse, at en verdenskrig ikke kunde bryde ud. Det var et argument, der brugtes til forsvar for det radikale partis negative indstilling til dansk militær. Om P. Munchs nævnte anskuelse fortælles nu intet. Derimod citerer forf. en udtalelse af J. C. Christensen fra julen 1913, hvor han udtryk-

ker sit håb om fredstankens sejr. Videre siger han med henblik på begivenhederne sidst i juni 1914, at de i Danmark ikke gjorde større indtryk: „De fleste var enige med J. C. Christensen“. Da J. C. Christensens udtalelse ikke er fra juni 1914, hører bemærkningen ingen steder hjemme. Det faktiske forhold er dog, at J. C. søgte at styrke dansk forsvar (militærlovene 1909), medens de radikale undergravede det. Hen i vejret er det også at tale om „antimilitaristiske“ partier (s. 325), såfremt der herved forstås, at de andre partier var „militaristiske“. Tåbeligt er det endvidere at skrive om påskekrisen 1920 (s. 305): „Kongens handling havde således fået et statskups følger“. Forf. kender tilsyneladende ikke ret meget til følgerne af statskup.

Om „Atlantehavsdeklarationen“ hedder det fejlagtigt, at den vedtoges på et møde den 14. aug. 1941 om bord på „Prince of Wales“; den er af 12. aug. Det er heller ikke korrekt at sige, at den fastslog „krigsmålene“, da Amerika på det tidspunkt ikke var i krig. Mærkelig forekommer skildringen af Amerikas inddragen i krigen mig at være: „Efter at japanske flyvere havde angrebet . . . . . Pearl Harbour . . . . . erklærede U.S.A. d. 8. december 1941 krig mod Japan, og derefter mod Tyskland og Italien“. — Når det om befrielsesregeringen maj 1945 siges, at „man var enige om, at der ikke måtte røres ved grænse-spørgsmålet; grænsen skulle ligge fast“, er dette også ukorrekt; som bekendt var der herom dyb uenighed, selv om man gik med til udtalelsen om, at regeringen, der „står på den nationale selvbestemmelses grund“, er af den opfattelse, at Danmarks grænse ligger fast.

Efter værkets hele anlæg er det rimeligt, at Erik Arup og hans meget omtvistede „Danmarkshistorie“ bliver fremhævet, og at vi igen får citeret Arups udtalelser om, at de folk, der i det 12. årh. tog nyt land under ploven, er folk, der bør huskes: „Deres gerning fortjener nok så meget at mindes af historien som deres, der gik på korstog imod vender og ester med Absalon eller Andreas Sunesøn“. Formodentlig er der nu ikke to meninger om det fortjenstfulde i fredens sysler, i det at „tage nyt land under ploven“, men havde vi overhovedet haft mulighed for at skrive Danmarkshistorie, om vi ikke havde haft mænd som den ikke omtalte Magnus den Gode, Valdemar og Absalon eller Valdemar Atterdag?

Kuriøst virker det, når man i værket ser navne kursiveret på disse helt ukendte personer, hvis gerning fortjener at mindes som Arups Bjørn i Suserup, husmand Jens Peder Jensen, der i 1845 fremkom med en ytring om at brænde herregårde af ligesom i Frankrig, den gamle diligencekusk Jens Møenbo i Hillerød, der

berømmes for „god blæsning“, eller Peter Søe, der i 1842 søgte om eftergivelse af gæld til fattigvæsenet for at kunne indgå ægteskab. Typografisk har disse navne samme betydning som det politiske og åndelige livs stormænd.

Skønt dette falder mig for brystet, ønsker jeg så vist hverken navnene eller skildringerne, hvori de forekommer, væk. Tværtimod anser jeg det for værkets ære, at det skildrer kårene hos høje og lave, for bønder, husmænd og arbejdere. Man glæder sig i høj grad over forfatterens samfølelse med den store, brede befolkning og fryder sig ved at læse om, hvordan selv de underste lag i vort folk arbejder sig frem til menneskeværdige kår — både materielt og åndeligt. Særlig kommer dette frem i afsnittet om De store landboreformer og i afsnittet om tiden 1884—1914.

Eksempler på de mange velskrevne kulturhistoriske skildringer, som værket som sagt indeholder, vil man kunne fremdrage i hobetal. Fra det sidst nævnte afsnit vil jeg tage stykket om „Andelsbonden“ (s. 229 f.) med dens skildring af stuerne: „I bondens stuer kom nu også moderne møbler frem, buffet'en og kommoden, skrivebordet med de drejede ben og det lille tobaksbord. Over det hang pibebrædtet med det broderede tæppe af grønt klæde. Mange porcelænspipehoveder havde billeder af kongen eller de sønderjydske piger, fremtrædende politikere eller jagtscener og fredelige landskaber. På væggen hang også avismappen ved siden af dyrskuediplomer, billedet fra højskoletiden og soldaterfotografier“. Man kunde havde lyst at citere hele stykket — også fordi ældre læsere vil nikke genkendende til skildringens ægthed.

De kritiske bemærkninger, som jeg i det foregående har fremført, sigter vel til at vise den nye Danmarkshistories begrænsning, men stort set går de ikke ud på at kritisere, hvad værket yder. Thi disse ydelser er al ære værd. Det er god og sund historisk læsning; der fremlægges et rigt navnligt social- og kultur-historisk stof i en frisk, fornøjelig og fængslende form. Man ønsker levende, at bogen må få den fortjente udbredelse og blive læst i „de tusind hjem“, for hvilken den er skreven.

Gottfried Ernst Hoffmann:

Übersicht über die Bestände des Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs in Schleswig

1953. 115 sider.

Det er nu over et halvt århundrede, siden *Georg Hille* udsendte sin lille „Übersicht über die Bestände des kgl. Staatsarchivs zu Schleswig“, hvori han ikke blot gav en oversigt over de enkelte arkiver, men også over deres og de pågældende embeders historie. Hille havde siden 1871 været leder af statsarkivet, og han kendte sit arkiv ud og ind. Hans bog har da også været til stor hjælp for enhver, der har skullet studere i det slesvig-holstenske arkiv. Men den har i mange år været stærkt forældet, dels fordi der i 1920'erne blev foretaget en fuldstændig omgruppering af de enkelte arkiver, dels fordi der siden 1900 er blevet afleveret mange arkivalier, i 1922 således overretternes og provinsialregeringens arkiver, noget senere den preussiske regerings arkiv, der nu er det mest omfattende af alle de fonds, som findes i landsarkivet.

I 1936 blev der gennemført en arkivudveksling mellem Danmark og Tyskland, hvorved en stor del af de nordlesvigske lokalakter blev afleveret til landsarkivet i Åbenrå og til rigsarkivet i København. Men enhver, der kender lidt til arkiver, vil være klar over, at ingen udveksling, hvor omfattende den end er, kan løse alle arkivalske problemer. Det vil i mange tilfælde være uforsvarligt at aflevere sager vedr. en bestemt landsdel, når de ligger som bilag til en betænkning eller lign. Og protokollerne vil i hvert fald aldrig kunne deles. En fotografering kan klare en del problemer, men en fuldstændig fotografisk gengivelse af så omfattende arkivmasser, som der her er tale om, vil uden tvivl ligge uden for det økonomisk muliges grænse. Enhver, der mere indgående vil arbejde med sønderjydsk historie, må derfor også benytte det slesvig-holstenske landsarkivs akter og protokoller, der nu er anbragt på det gamle Gottorp slot, som rummer så mange historiske minder, både for danskere og tyskere. Det må derfor hilses med glæde, at *G. E. Hoffmann*, arkivets nuværende direktør, har udgivet en ny oversigt over dets indhold.

Det lille værk, der er mangfoldiggjort med en helt ny teknik, indeholder en fortegnelse over alle arkivfonds. Der gives korte oplysninger om de enkelte arkivers og embeders historie, og samtidig henvises til den historiske litteratur vedr. arkiv- og

administrationsforhold. Det er også af stor værdi, at det gennem en række henvisninger er muligt at finde frem til andre afdelinger, som kan have interesse for den, der arbejder med et bestemt arkiv. Desuden gøres der opmærksom paa supplerende arkivalier i universitetsbiblioteket, i det danske rigsarkiv, i landsarkivet i Åbenrå eller andetsteds. I denne forbindelse kunne der være grund til at nævne, at en række retsprotokoller fra Vesterlandsfær—Amrum, nemlig justitsprotokoller 1732—1822, skøde- og panteprotokoller 1687—1826, auktionsprotokoller 1732—1812 og skifteprotokoller 1762—1812, findes i landsarkivet i Åbenrå, hvortil de i 1947 blev afleveret fra landsarkivet i Viborg.

Hoffmanns bog er ikke nogen registratur over de arkiver, der findes i landsarkivet. En sådan ville fylde adskillige bind. Det er en oversigt, der i formen kan minde om Kr. Erslevs bog om rigsarkivet fra 1923. Indenfor de snævre rammer, det nu engang har været nødvendigt at trække for arbejdet, giver den dog, hvad man kan vente at finde. Foruden de historiske oversigter er der korte redegørelser for det væsentlige af arkivernes indhold, yderårene for de arkivalier, de omfatter, samt angivelse af deres omfang, angivet i „fag“. Jeg har i de sidste måneder haft lejlighed til at eftergå en stor del af oplysninger i Hoffmanns værk og kan bevidne, at den på alle punkter er nøjagtig og præcis.

Den billige reproduktionsteknik gør det vel ikke utænkeligt, at en ny udgave vil kunne udgives indenfor en overskuelig aarrække. Arkivoversigter af denne art forældes jo desværre hurtigt, fordi arkivernes samlinger til stadighed forøges. Hvis en revideret udgave engang skulle komme, kunne man måske ønske sig, at der også kunne blive plads til nogenlunde udførlige redegørelser for de arkivrepertorier, som jo er arkivernes hjerte. En sådan redegørelse har ikke så stor betydning ved de ældre arkiver, der er blevet omordnet og registreret i landsarkivet, men så meget desto mere ved de nyere arkiver som f. eks. overretten på Gottorp og regeringskancelliet i Glückstadt. Enhver, der har brugt Erslevs bog, ved, hvor stor hjælp man har af hans henvisninger til repertorier og registraturer, og selvom forholdene ikke er nær så brogede i landsarkivet som i rigsarkivet, vil oplysninger herom dog uden tvivl have sin store værdi.

Enhver forsker — dansk eller tysk — som skal studere i Slesvig, vil være landsarkivet og dets leder taknemmelig for den udmærkede håndsrækning, denne bog giver dem. Meget tid vil kunne spares, fordi man nu kan forberede arbejdet hjemme i sin stue. Alle, der overhovedet kan læse inden ad, kan få sikkerhed

for, at han virkelig har gennemgået alle de arkiver, der kan tænkes at have værdi for ham. Mange bekymringer for ikke at have fået det hele med, kan gemmes til andre lejligheder.

Johan Hvidtfeldt.

Et Liv i Danskhedens tjeneste

Nicolai Svendsen: Sønderjyds Skæbne. Et Levnedsløb. I. »Dannevirke«s Forlag, Haderslev. Hovedkommission »Danskerens Forlag«, Aabenraa.

Sønderjyds Memoire-Litteratur er blevet et betydeligt Værk rigere med første Bind af fhv. Amtsskolekonsulent Nicolai Svendsens Minder, som snart vil blive fulgt af et andet og afsluttende Bind, der, hvad mange sikkert vil beklage, kun rækker frem til Genforeningen. Nicolai Svendsens betydelige Indsats i den danske Skoles Tjeneste og de mange Erfaringer, han under denne Gerning har høstet, vilde i høj Grad have været Udgivelsen af et tredje Bind værd.

Naar den gamle Skole- og Pressemand har kaldt sin Bog „Sønderjyds Skæbne“ har han sikkert dermed villet understrege, at de Oplevelser og Begivenheder, han har skrevet om, er knyttet til hans egen Person, og det er for saa vidt ogsaa rigtigt, idet han har placeret sig selv som Betragter og Iagttagere, saaledes som han stedse har gjort det baade som Skribent og mundtlig Beretter. Han har altid, vil man have lagt Mærke til, ønsket at have et Udgangspunkt og et Udsigtspunkt for sine Skildringer, og den Fremgangsmaade har han ved Lejlighed ogsaa anbefalet andre at bruge. Men under Fortællingen om sin egen ikke helt almindelige Udvikling fra Skolemand til Pressemand og tilbage til Skolen igen, faar han desuden Lejlighed til at skildre sin snævre Hjemstavns og Grænselandets Skæbne under det betydningsfulde Afsnit af dets Historie, som Tiden under Fremmedherredømmet med Befolkningens Kamp for Fædreland og Sprog udgør.

Han begynder med at fortælle om sin egen Slægt, der baade paa fædrene og mødrene Side er rundet af vestslesvigsk Bonderod. Han fortæller om Hjemmet i Hjemsted ved Skærbæk, hvor han blev født den 10. August 1873. „Vort Folk“, saaledes betegnede Nicolai Svendsens Moder Slægten, og han er enig med hende i, at den „ligger som et fast og bindende Net

over hele det menneskelige Samfund i dets Udvikling og Gang gennem Tiderne.“ Slægten — vort Folk — skriver han, havde sin Historie, og den, der som Barn har nemmet den, glemmer den aldrig. Det er fra Slægten, han har taget sit Udgangspunkt, og det er fra sine Barndoms Høje han nu paa sine gamle Dage ser tilbage paa det, der blev, og det, der bliver. Hans Evne til at fortælle er, hvad han selv ikke er blind for, sikkert en Arv fra Moderen. Naar hun fortalte, skriver han, kunde det hæve sig til Sagastil.

I tre af Bogens indledende Kapitler gives der en værdifuld kulturhistorisk Skildring af det daglige Liv paa Vesteregnet og af de aandelige Rørelser, der bidrog til at fremme Nationalitetsfølelsen i den nordlige Del af Vestslesvig. Nicolai Svendsen fortæller om sin Skolegang, og om hvorledes et Besøg i den gamle Kongeby Ribe i Forbindelse med hans Færden i de mærkelige Naturomgivelser bidrog til at gøre hans Sind modtagelig for Oplysning om Forhold uden for det snævre, hjemlige Samfund. Dansk Læsning mødte han først i Bladet „Dannevirke“, som holdtes i hans Hjem i Vintermaanederne, og i hans barnlige Enfoldighed besluttede han at blive dette Blads Redaktør, naar han blev stor, en Beslutning, han fastholdt under hele sin Opvækst og Uddannelse. Skulde det ikke lykkes, haabede han at kunne komme til Søs ligesom sine Forfædre. Efter flere Omskiftelser blev han virkelig ogsaa Redaktør af „Dannevirke“, og herom vil man faa mere at vide i det følgende Bind.

Et smukt Billede tegner Svendsen af sin gamle Lærer J e n s A n d e r s e n J e n s e n, der blev hans faderlige Ven og Raadgiver, men som maatte skjule sin Danskhed for ikke at miste sit Embede. En anden af hans Lærere, der havde ændret Sindelag, radbrækkede i al sin Skikkelighed det tyske Sprog, saa det hverken var det ene eller det andet, og med det Glimt af Lune, der hele Tiden præger Svendsens Fremstilling, fortæller han om en Lærer ved den tyske Privatskole i Løgumkloster, som ligeledes havde skiftet Sindelag, men ikke kunde finde Ro i sin Omsindelse. Han hed F i l s k o v, men trøstede sig selv med at kalde sig V i e l s c h a u.

Det var som Forberedelse til en videre boglig Uddannelse, Nicolai Svendsen søgte til Skolen i Løgumkloster, men selv om han egentlig ikke havde følt Trang til at blive Lærer, formede det sig alligevel saaledes, at han efter tre Aars Forløb kom paa Præparandskolen i Aabenraa, hvorfra han kom til Seminariet i Tønder. I hans Fortælling om Aarene her i den særprægede og pitoreske Marskby mærker man allerede den vordende Journalist med udpræget Sans for baade nationale og sproglige Ej-

endommeligheder. Undervisningen paa Seminariet var han ikke nogen Beundrer af, men der gaves dog en god teoretisk og praktisk Vejledning i at undervise i en Skole. Stort Udbytte fik han ved at benytte Seminariets Bogsamling fra den danske Tid. Vel nærede han dengang eller senere ikke uvenlige Tanker om det tyske Aandsliv, men der var ogsaa noget, der uimodstaaelig drog ham mod det danske. Dansk Digtning og Historie tiltrak ham mest, og han havde stadig i Tanke, at tidligere seminariuddannede Sønderjyder havde faaet nationale Tillidsposter betroet.

Efter Eksamen blev hans udtalte danske Sindelag Aarsag til, at han som Andenlærer blev flyttet saa langt sydpaa som til Brodersby i Egernførde Amt, en lille Landsby, hvis Befolkning endnu bar Præg fra Livegenskabets Dage. Omtalen af Opholdet her indeholder en interessant Beskrivelse af de sociale og kulturelle Forhold i denne Egn, altsammen set og oplevet af en opmærksom og grundig Iagttager. Her paabegyndte han et indgaaende Studium af pædagogiske og filosofiske Værker, som han fortsatte, efter at han 1896 var blevet forflyttet til Berge-dorf, nær Hamborg, paa Grænsen mellem Holsten og Lauenborg. Det skulde senere komme ham tilgode, da han nogle Aar senere, i 1898, meldte sig til 2. Eksamen paa Seminariet i Tønder, efter at han havde brudt med det tyske Skolevæsen, og efter at have virket som Lærer ved den tyske St. Petri Skole i København.

Det var af pure Oppositionslyst, han gav Møde ved Eksamensbordet, og han havde dristigt til Eksamen indleveret en hel skriftlig Afhandling med en ikke ublid Kritik af et prøjsisk Skolereskript. Det maatte ganske vist paakalde Eksaminatorernes Uvilje imod ham, og ved den mundtlige Eksamen blev der da ogsaa straks stillet en Fælde for ham, idet han blev anmodet om at udtale sig om et tysk patriotisk Digt. Det afviste han med en Bemærkning om, at han ikke havde til Hensigt at lade sig eksaminere i Patriotisme, men i Pædagogik, og da Seminariedirektøren derpaa fik til Opgave at eksaminere ham i dette Fag, lykkedes det ham imidlertid snart at gøre opmærksom paa, at denne ikke beherskede Emnet. Man vil forstaa, at en saadan Bemærkning maatte faa den tilsigtede Virkning, og efter den Straffeprædiken, der blev holdt for ham, var det givet, at den unge, næsvise Eksaminant ikke kunde faa noget Eksamensbevis.

Svendsen deltog derefter med stor Iver i det danske Valg-arbejde i Skærbæk før det betydningsfulde Valg til den tyske Rigsdag samme Aar. Kampen mellem Dansk og Tysk havde

tilspidset sig der paa Egnen under Indtryk af den noksom kendte Pastor Jacobsens ihærdige Fortyskningsarbejde, der senere endte med en Skandale. Fra tysk Side blev der opereret baade med Stemmekneb og Stemmekøb, og da Svendsen efter Valget skrev et Par Artikler til „Hejmdal“ om disse Forhold, kom han i Forbindelse med H. P. Hanssen og modtog fra ham Tilbud om at overtage Stillingen som ansvarshavende Redaktør ved hans Blad. Han var dengang 25 Aar og mente derfor, at han for at kunne bestride dette Hverv først burde søge Uddannelse paa Statens 1-aarige Lærerkursus i København. Efter Opholdet her, som blev af stor Betydning for ham, og ogsaa skulde blive det for den Gerning, han kom til at varetage som Leder af det danske Skolevæsen i Tønder Amt mange Aar senere, tiltraadte han saa Stillingen som Redaktør i Aabenraa.

Fra Opholdet i København er der Grund til at nævne en Oplevelse han fortæller fra en Rejse til Nordslesvig. H. V. Clausen havde sendt ham ud for at skrive en Beretning om den Udvisningsbølge, som dengang gik hen over Landsdelen. I hans Beretning herom gives der Udtryk ikke blot for ungdommelig Virketrang, men ogsaa for en Lyst til at holde den nationale Modstander tilbedste. En saadan Modstander var under Fremmedherredømmet den tyske Gendarm, om hvis Virksomhed i Fortyskningens Tjeneste der godt kunde skrives en hel Bog. Og her var der en af dem, der kom ud for Svendsens drilagtige Vid, efter at denne først havde ladet sig arrestere af ham, hvorefter den preussiske Ordenshaandhæver slukøret maatte give Afkald paa sin Fangst. Historien blev gengivet i „Hejmdal“, dog først efter at H. P. Hanssen havde anbefalet at tage lidt af Dramatikken af den, saa det blev en mere enfoldig Skildring af de Genvordigheder, en Vejfarende kunde komme ud for ved Mødet med en Gendarm.

Det var, skriver Svendsen, den første og eneste faglige Belæring, der blev givet ham af H. P. Hanssen. Men det skal ogsaa siges, at han blev mere forsigtig, da han først blev Bladets ansvarlige Leder. Alligevel undgik han ikke at faa Bøder, og de kunde falde for de mest uskyldigt udseende Presseforsøelser, hvis Mening dog ingen kunde tage Fejl af. Det var ogsaa Tilfældet, da Amtsforstander Valentin i Tyrstrup var blevet eller skulde føle sig fornærmet af en artikel i „Hejmdal“, som antydede visse Amtsforstanderes Mangel paa Kendskab til Foreningsloven, samt paaviste Mangel paa Pligtfølelse inden for den præjssiske Forvaltning. Retssagen, der fulgte, og Svendsens Selvmøderskab er et Kapitel for sig, og det samme

gælder Fængselsopholdet i tre Maaneder i Slesvig, under hvilket han skrev Romanen „Mens Stormen raser“. Med den kostelige Beretning om, hvorledes dette formede sig, slutter første Bind.

Det er først og fremmest personlige Minder, Forfatteren har ønsket at skildre, men den brede Fremstilling, der som nævnt er præget af Lune og Fortælleglæde, er tillige et Stykke Sønderjyllandshistorie af stor Værdi. Det gælder Skildringen af selve Tiden, men ogsaa af en Række Personer og af den Maade, Nationalitetskampen førtes paa under de givne Forhold, og derfor vil dette betydelige Arbejde indgaa i Litteraturen om det danske Grænseland som et vægtigt og værdifuldt Bidrag.

M o r t e n K a m p h ø v e n e r.

J. P.-Mindebogen

Læs Bogen, læg den og spørg kun: havde han da slet ingen Fejl, kan de ikke, eller vil de ikke give et mere redeligt Billede af J. P.? Husk paa, det er en Vennebog, en Mindebog, det er ikke Historie men Historier, en kritisk Analyse giver en saadan Bog ikke, men det gustne Overlæg er jo altid i Behold, naar der engang skal skrives Historie.

Jo, J. P. var magtkær, naturligvis, og han holdt ikke Hus med sit gode Hjerte, han var meget impulsiv og kunde ikke altid se den større Sammenhæng, og hvad han end gjorde, saa var det velgjort og kunde ikke diskuteres.

Men de kendte ham nu godt, disse femten Mænd og Kvinder, der fortæller om ham, de var hans Venner, de fleste var med i et alsidigt Arbejde for vor Hjemstavn, enten det nu var i de lykkelige Mellemkrigsaar, de mørke Besættelsesaar, eller de vanskelige efter-45-Aar.

For et halvt Hundrede Aar siden, da var Steincke, H. P. Sørensens og J. P. et flammende rødt Trekløver, om deres Sturm- og Drang-Periode fortæller de to Ungdomsvenner saa levende, saa man føler sig hensat til Revolutionens Barndom.

Kun tre af de femten Bidragydere er Partifæller, den tredie, Arbejderbevægelsens tredie Generation, Frede Nielsen, skriver klogt og hjerteligt om sin gamle Mester, som han fulgte hengiven og bravt helt til 1945. I det kritiske Aar 1946, da savnede vi J. P. i Tinget som Fløjmand i Rytters Brigade, han var da allerede i 1943 falden for Aldersgrænsen, men Aftægtsmand

blev han aldrig. Med Pen og Mund og sit Jernbanekort i Lommen, var han altid kampberedt, aldrig mismodig, kun godt gal i Hovedet, saadan tog han sammen med ligesindede Kampen op mod den kompakte Majoritets Forenkling af Problemerne her-nede. Om ikke før, saa blev han nu fuldt og helt en af „de gamle Førere“, af Fremmedherredømmets Mænd.

Efter Genforeningen sendte Stauning en lille sjællandsk Bager til Nordslesvig, man sagde, det var jo „der Kindervater“, tænk, saa han saadan ud! Ved hans Død over 30 Aar senere staar han atter i Bevidstheden som Børnenes, andre Børns faderlige Ven, der altid værgede de svageste. Men hans Manddomsgerning er national, ikke blot humanitær. International, det havde han været som ung; Aarene i fremmede Lande, selv om han ikke studerede, men kun bagte Rundstykker, havde givet ham et Udsyn og en Tolerance, som aldrig forlod ham.

Han fik fuldt op at gøre med at passe sine egne og Staunings Sager, skabe og udvikle en ikke blot rød, men ogsaa rød og hvid politisk Organisation, og snart blev han en Mand, man maatte regne med, og kunde stole paa i alt, der kunde fremme den indre Genforening.

De lykkelige Mellemkrigsaar, saadan hedder det nu, men selv om vi saa smukt synger „Lykken er ikke Gods og Guld“, saa var gode Raad dyre overfor 30-ernes Landbrugskrise. Callø giver en Skildring af J. P. Arm i Arm med de rette Mænd, Arm i Arm med L. S., den mere hjertevarme end just kloge Peter Nielsen, Refsø, og vi lempede os igennem, ikke efter Recepten „lad falde, hvad der ikke kan staa“, thi saa vilde der være sket ubodelig Skade for det enkelte Hjem og vor Hjemstavn. Tækkemandens Søn fra Tybjerglille var et Bondebarn, der forstod Bønder, selv om han knurrede lidt.

H. P. Hanssen og J. P. Nielsen blev Venner. De følte sig begge i Gæld til det tyske Socialdemokrati. Det var et fælles Træk for dem, at de ikke kunde sige nej, naar nogen bad dem ordne en Sag. I et Fødselsdagsdigt, som Peter Kaad engang skrev til H. P. Hanssen staar der: „Hans Peter maatte feje for Gud og Hvermands Dør“, og efter H. P. Hanssens Død i 1936 blev det J. P. I Mellemkrigsaarene havde Administrationen en fast Linje i vor Mindretalspolitik, begge gjorde de til Tider Forsøg paa at bryde den, men jeg tror, H. P. kunde lettere se den større Sammenhæng. J. P. holdt fast ved sit og havde sine egne Forehøvdere, sine egne Genveje.

H. P. og J. P. raabte Vagt i Gevær, da de saa den første Nazibølge skylle op mod Grænsen, jeg husker, at mange i København syntes, nu saa de to nok Spøgelser.

I den Afværgekamp, der nu fulgte, fik ogsaa det humanitære Arbejde sin Plads, det begyndte med en Indsamling, der hed, „Jul i Grænseegnene“. Ideen var J. P.'s, og H. P. Hanssen og Biskop Ammundsen sluttede straks op. Om „Sønderjydske Hjælpefond“ og „Kronprinsesse Ingrid's Feriehjem“ fortæller hans Medarbejdere, Fru Sybille Bruun og Bankdirektør Hede-gaard.

J. P. Nielsens varme Venskab med Dronning Ingrid var et Solskin over hans Alderdøm, ingen kunde være mere kongetro, og hvem andre kunde have knyttet de faste Baand mellem vor Dronning og den jævne Kone og Mor i Nordslesvig, de Hjer-tebaand, der blev en Rigdom om i Slot eller Hytte ligegodt.

Og saa skal De læse Pastor Rohleders Skildring af den lille J. P., der trodsede Vind og Vejr og sit svage Hjer-te, bestandig paa Vandring for at hjælpe, han lod sig bruge og misbruge, men han søgte ikke sit eget. Han vilde med sine tusind Fjed sy sammen, hvad de sønderled.

Ingeborg Refslund Thomsen.

Nordborg Sparekasses historie

Sparekassen i Skærbæk danner skole; da den fyldte 90 år, udsendte den sit festskrift, skrevet af Nicolai Svendsen. Nord-borg sparekasse, som blev oprettet 1862, fylder i år 90 og har udsendt sit smukt udstyrede festskrift, udarbejdet af Kai Ed-vard Larsen og trykt hos „Dybbøl-Posten“, 72 sider i stort format og med mange billeder. Den gamle feltpræst Høyer Møller, som da var sognepræst i Nordborg, var stærkt med-virkende ved dens oprettelse; men dens egentlige grundlægger var herredsfoged Grøn-lund.

Sparekassens love vedtoges den 28. august 1862 og er under-skrevne af 20 mænd, deriblandt præst, herredsfoged, amtsfor-valter, toldkontrollør, 3 borgerrepræsentanter og andre Nord-borgere, således af 4 mænd, som kalder sig „Landejendomsbe-siddere“. Det fortælles der tørt og sagligt om; men saa følger der et afsnit under overskriften „Mændene omkring sparekas-sen“, og selv om penge og regnskab naturligtvis er hovedsagen i en sparekasses virksomhed, vil det i videre kredse netop være skildringen af de mænd, som leder den, der kalder stærkest ad interessen, især også, hvor det som her (og også i Skærbæk)

gælder mennesker, som har været ledet af deres danske sindelag og ud derfra har gjort sig gældende i Nordslesvigs historie.

Det er mænd, der er tale om, som redaktør *Moldt*, som var sparekassens formand fra 1870—75, og hans efterfølger på denne plads *F. R. C. Hansen* fra Løjtertoft, som var formand i 42 år, og som „gennem mere end en menneskealder kom til at stå som Nordborgs danske høvding, en mand, hvis ord man lyttede til, og hvis anvisninger blev fulgt.“ Det er godt, at der fortælles om ham, først i *Thorvald Petersens* „Fra Als til Tønder“, og nu i denne bog, som forøvrigt ikke sjældent støtter sig til *Thorvald Petersens*. Han er vel værd at mindes, en festlig mand, som f. eks. også, hvad bogen ikke nævner, gjorde sig stærkt gældende i „Den nordslesvigske Vælgerforening“. Hans efterfølger blev *Peter Grau* lige til 1944. Heller ikke hans levnedstegning findes i bogen. Der gives ham kun 2 sider i sammenhæng; men den mand vil vel nok komme, som udførligt vil fortælle om ham, der i en bog om en sparekasse kan omtales på en sådan måde: „Hans uforfærdede optræden, hans djærve tale, formet i et skønt klingende, kærnefuldt dansk, har løftet tusinder sind, så modet styrkedes, og målene kunne sættes højt.“

Ved siden af *Grau* stod fra 1899 til 1942 *Nis Nissen* som bogholder og direktør. Han synede vel ikke så meget udadtil; men hvad han har udført for sønderjydske danskhed, kan godt nævnes ved siden af *Peter Graus* gerning, og bør nævnes stærkt netop på dette sted, i *Historisk samfund for Sønderjyllands tidsskrift*. I dette samfunds styrelse har der ikke siddet nogen mere interesseret end *Nis Nissen* og ingen, som har været mere nøjagtig og pålidelig i arbejdet. Disse to er en gang kaldt „væbneren“ og „skriveren“. De var meget mere. I sparekassens ledelse var de dog kun de første mellem ligemænd. Rundt om dem stod der karakterstærke og dygtige mænd, hvis minde også er værd at holde i ære.

Selve sparekassens ærefulde udvikling, til dens driftsregnskab for året 1951—52 kunne nævne indtægt og udgift på over 300.000 kr., og til status var nået op på en sum af over 6 millioner, er der naturligvis gjort rede for, som det kan gøres for vore andre gode sparekasser; men ind imellem står der et afsnit om „En urolig tid“. Det fortæller om sammenbruddet af *Sønderborg Bank* i 1895 og om opdagelsen et år senere af landdagsmand *Hans Lassens* svig mod *Lysabild* sparekasse. Det var tildragelser, som voldt sorg i Nordslesvig. Det var næsten ufatteligt for os at *Hans Lassen*, som vi havde holdt for en hædersmand, som man gav landsdelens højeste tillidsposter, ikke

havde været en ærlig mand. Festskriftet aftrykker både, hvad „Flensborg Avis“ og hvad det tyske blad i Sønderborg mente at kunne skrive.

Redaktør *Jessen* sagde: „Vi bøjer os under Slaget, men vi lader os ikke knække. Vor Sag er alt for retfærdig og for op-højet til at skulle lide varig Skade af en enkelts Forseelser; den straal'er bestandig i urørlig Renhed højt oppe over alle personlige Ufuldkommenheder.“

Den tyske avis siger ret ligetil, at pengene er gået til den danske agitation i Nordslesvig. Den syntes at mene, som det gamle ord siger, at der altid bliver noget hængende, når man dristigt bagvadsker.

„Der var noget at opbygge indadtil og betydeligt at afværge udadtil efter de ulykker, som således ramte den sønderjydske danskhed. Det var nødvendigt at yde en indsats for at genrejse tilliden, og ganske selvfølgelig kom spørgsmålet om de danske sparekassers forhold i al almindelighed på tale.“ *Nissen* henvendte sig til *H. P. Hansen* og under hans ledelse lykkedes det at faa sparekasserne, deriblandt Nordborgs, omdannet, så de svarede til dagens krav; der blev nedsat et nævn med *H. P. Hanssen*, kaptajn *C. C. Fischer*, fabrikant *L. Middelhøus*, bogholder *J. P. Paulsen*, alle af Åbenrå og møieer *P. Johansen* af Havnbjerg til at revidere sparekassens forhold, og da de var fundet i bedste orden, vedtoges nye love, som trådte i kraft den 1. januar 1897. Så griber imidlertid herredsfoged *Klinker* i Nordborg ind med et krav om, at kassens overskud og reservefond skulle stilles til rådighed for kommunale formål. Landsretten i Flensborg afviser hans krav; men den 1. november 1896 lader statsadvokaten sparekassen lukke. En regeringsrevisor gennemgik dens bøger, men der var intet urigtigt at finde, og den 17. november kunne sparekassen atter åbne for ind- og udbetalinger.

Nu fulgte der nogle rolige år for Nordborg sparekasse med god og støt fremgang. I 1900 måtte den organiseres på ny, da den præjssiske borgerlige lov krævede nye former; men der måtte atter føres retssag mod amtsdommeren for at opnå at få sparekassen indført i handelsregistret. Siden har dens tilværelse været som andre sparekassers. To store krige har ikke rokket dens stilling. Endnu varetager den dygtigt og støt Nordborgs og Als Nørreherreds økonomiske interesser, så vidt som de ligger indenfor en sparekasses naturlige virkeområde, i naturlig fortsættelse af gode danske mænds arbejde i de mange år.

H. Lausten-Thomsen.

Brandforsikringsforeningen for bygninger på Als

I samme format og med samme smukke udstyr har Kai Edvard Larsen udsendt endnu et festskrift. Han indleder med et afsnit om „Forsikringstankens udvikling“, og her nævner han, at „brandforsikringen synes at høre hjemme her i Norden, og den første spire mener man at kunne finde på Island, hvor man allerede i det 12. århundrede havde indført bestemmelser om, at bønderne inden for visse distrikter skulle danne en slags gensidig forsikringsforening. således at et vist antal af en bondes nedbrændte bygninger blev erstattet af de andre bønder i fællesskab“. *Erik Arup* mener i sin Danmarkshistorie (I, § 139) at kunne gå endnu længere tilbage. Han skriver om gilderne i afsnittet. der når til år 1060: „Nu viste det sig, at der efter kirkelig opfattelse var også mange andre tilfælde, hvor gildebroder kunne komme gildebroder til hjælp: hvis han var i fangenskab, hvis han døde eller hvis hans ejendom ødelagdes ved ildebrand“. Han mener, at denne vedtægt går helt tilbage til gammel, hedensk tid.

Det er dog først 1738, der oprettes brandkasser for hvert enkelt amt i hertugdømmerne; 1758 blev det ved kongeligt reskript fastsat, at brandskaderne (!) skulle fordeles ligeligt over hele området. Det havde til følge, at Sønderjylland kom til at betale for mere end egne brandskader. Sydslesvigeren *Wethje* 1836 og efter ham hjemmetyskeren *Thies Steenholdt* fra Ravsted (ikke fra Holsted) 1838 søgte at få denne fremgangsmåde ændret. Bogen giver en ret fyldig fremstilling af udviklingen, indtil det blev muligt at oprette private brandkasser for bygninger.

Laurids Skau, hvis afhandling om brandforsikringsvæsenet i „Slesvigske Provinsialefterretninger“s første bind forfatteren ikke synes at have fået øje paa, gjorde i denne opmærksom på, at „Lovgiveren forbeholdt sig Ret til at gøre Undtagelser fra Regelen med Hensyn til Assurancetvangen“. Alligevel må vi helt op til 1877, inden den første brandforsikringsforening for landbygninger i den nordlige del af Slesvig oprettes. Det var ritmester *v. Düring* på Damager, der gav tilskyndelsen dertil. Man ønsker dog flere steder at have brandkasser med mindre områder, og styrelserne for løssørekasserne for Allerup og Mollerup sogne (skal sikkert være Aller og Moltrup!) bad *v. Düring* deltage i et møde i Christiansfeld for bl. a. at drøfte de enkelte brandkassers område. Så viser der sig på Als stemning for en særlig brandforsikringsforening, og den 20. juli 1878 oprettedes i Ketting Kro „Brandforsikringsforeningen for bygninger på Als“ med *K. Knudsen*, Lysholm som formand. Hans billede står

først i bogen, og det er med rette, at man har givet det denne plads.

Brandkassens egentlige historie gives med mange tal og megen saglighed, der fortælles om dens ydre vanskeligheder under skiftende kår, om skadesgodtgørelse i 75 år, fra 1.000 mark i 1879 til 121.269 kroner i 1952. Alt i alt er der udbetalt lige ved en million mark og over 2¼ million kroner til de forsikrede. Det er et kapitel af Als's økonomiske historie, som bogen om Nordborg sparekasse er det.

„Mændene i arbejdet“ hedder et afsnit på 10 sider. Det bliver kun lidt, hvad læseren får at vide om de 4 formænd Knud Knudsen, Christian H. Bladt på Tandsgård, Christian Becker fra Asserballe og Jørgen Skov fra Himmarn, mindre endnu om de øvrige ledende mænd i foreningen; men det er alligevel godt, at dette kapitel er med, og hele bogen er, som forfatteren skriver om brandkassen, „et hæderfuldt udtryk for den dansk-sindede befolkning evne til at klare sine egne sager“.

H. Lausten-Thomsen.

Prins Christian (V)s Breve. I. Kancelibreve i uddrag

1626—1642

1952. 642 sider.

Historiker og arkivrotte er vel for de fleste mennesker ens-tydige ord. Og rigtigt er det, at historikeren ikke undgår de mange timers møjsommelige arbejde med fortidens folianter eller sandbelagte akter. Men alle hilser de med glæde, når et nyt historisk kildeskrift ser dagens lys. Ikke fordi arkivatmosfæren ikke behager dem — det håber vi arkivfolk da ikke — men fordi et trykt værk er mange gange lettere at arbejde med, og registre nu engang er et af de goder, som kan lette historikerens tilværelse.

Udgivelsen af særligt sønderjydsk kildestof er desværre ret begrænset. Caroline Andersens udgave af Hansborg-registranterne (se Sdj. årb. 1944, s. 241—43, og 1951, s. 296—300) og Kromans Danmarks gamle købstadlovgivning I er de eneste væsentlige danske bidrag igennem en længere årrække. Og det er ikke, fordi der ikke ligger opgaver nok og venter. Først og fremmest trænger vi stærkt til en udgave af slesvigske (og holstenske) love og forordninger, svarende til V. A. Sechers store værk: Corpus constitutionum Daniæ I—VI. Det er en stor opgave, men

det ville være af lige stor betydning for danske og tyske forskere, om den blev løst. Man kunne sommetider ønske, at de kunne finde sammen i et sådant arbejde. Det vil i hvert fald ikke kunne sætte de nationale lidenskaber i brand.

De ovennævnte bemærkninger er ikke tænkt som nogen bebrejdelse mod danske historikere og arkivfolk, og det må også med det samme siges, at mange af de kildeskrifter, som udsendes af rigsarkivet, kildeskriftselskabet og andre institutioner indeholder ikke så få bidrag til sønderjydsk historie, selvom de først og fremmest angår danske forhold. Det gælder *Kronens Skøder*, hvoraf nu foreligger fire bind. Sidste bind, der går til 1730, udkom i 1950. Også i den store udgave af danske kancellis tegnelser og registre, *Kancelliets Brevbøger*, der nu omfatter årene 1550—1641, ja egl. begynder allerede 1523, findes en del sønderjydsk stof, selvfølgelig ikke mindst til belysning af forholdet mellem hertugdømmet og kongeriget. Det er tanken, at udgaven skal føres ned til 1660, og man må håbe for rigsarkivet, for udgiveren, arkivar Gunnar Olsen, og for vi andre, at det vil lykkes at føre værket til vejs ende, inden vi alle ligger under mulde.

I forbindelse med Kancelliets brevøger vil der også være grund til at nævne et værk, som kildeskriftselskabet fornylig har udsendt: *Prins Christian (V)s Breve I*, der omfatter den udvalgte prins' kancellibreve i uddrag 1626—1642, og er udgivet af arkivar E. Marquard, gennem mange år til sin død i 1950 den utrættelige bearbejder af Kancelliets Brevøger. Prinsens breve er på mange måder et udmærket supplement til den kongelige korrespondance. Da prinsens kancelli ikke som kongens danske kancelli havde kongeriget som eneste virkeområde, finder man heri et stort antal breve vedr. hertugdømmerne, både deres relationer til kongeriget og deres indre forhold. Det er selvfølgelig et spredt og meget forskelligartet materiale, og det vil ikke være muligt her at foretage en gennemgang af det. Blot kan det nævnes, at brevene indeholder en del bidrag til sønderjydsk kulturhistorie, ligesom de også i flere tilfælde kaster godt lys over sønderjydske handelsforhold, ikke mindst fordi prinsen handlede med flere af de store flensborgske købmænd.

Man har vel lov at håbe, at det ikke varer for længe, inden arkivar Bro Jørgensen, der har overtaget udgivelsen efter Marquards død, kan udsende bind II, der skal indeholde prinsens mere personlige breve. Det skal ikke være nogen hemmelighed, at vi med forventningens glæde ser hen til registret, som dette bind vil bringe. Vi kan jo nu alle lide at leve livet lettest muligt.

Johan Hvidtfeldt.

Bognyt

Grundet på forskellige omstændigheder — bl. a. fordi oversigten over afhandlingerne i de tyske tidsskrifter fylder betydeligt mere end forudset — har det ikke været muligt at bringe alle de planlagte anmeldelser i nærværende hæfte af Sønderjydske årbøger. De udskudte anmeldelser vil fremkomme i forårshæftet 1954. For at vore læsere imidlertid kan være orienterede om, hvad der i det sidste par år er fremkommet til belysning af sønderjysk historie, vil titlerne på de nye bøger, som vi er blevet opmærksomme på eller som er blevet os tilsendt til anmeldelse, blive nævnt.

Det drejer sig om følgende:

- Carl Schott*: Beiträge zur Landeskunde von Schleswig-Holstein, Kiel (Ferd. Hirt), 268 s.
- Theodor Möller*: Landschaft und Menschen. Beiträge zur Heimatkunde Schleswig-Holsteins, Neumünster (Wachholtz), 1952, 150 s.
- Gutenbrunner, Jankuhn og Laur.*: Völker und Stämme Südostschleswigs im Mittelalter. Gottorfer Schriften 1, Slesvig, 1951, 183 s.
- Siegfried Gutenbrunner*: Schleswig-Holsteins älteste Literatur. Von der Kimberzeit bis zur Gudrundichtung, Kiel (Mühlau), 1949, 103 s.
- Alexander Scharff*: Schicksalsfragen schleswig-holsteinischer Geschichte, Neumünster (Wachholtz), 1951, 58 s.
- Alexander Scharff*: Schleswig. Völkerbrücke und Grenzland, Kiel (Ferd. Hirt), 1953, 47 s.
- Volquart Pauls*: Schleswig-Holstein zwischen Nord und Süd, Neumünster (Wachholtz) 1950, 47 s.
- E. Waschinski*: Währung, Preisentwicklung und Kaufkraft des Geldes in Schleswig-Holstein von 1226—1864, Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins bd. 26, Neumünster (Wachholtz) 1952, 245 s.
- Hoffmann*: Die Herkunft des Bürgertums in den Städten des Herzogtums Schleswig, Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, bd. 27, Neumünster (Wachholtz).
- Walter Stephan*: Die historischen Wappen Schleswig-Holsteins und seiner Landschaften Neumünster (Wachholtz).
- Danmarks gamle Købstadslovgivning, bd. 1. Sønderjylland. Udg. af *Erik Kroman* (under medvirken af *Peter Jørgensen*), København (Rosenkilde & Bagger) 1951, 306 s.

- Ingeborg Leister*: Rittersitz und adliches Gut in Holstein und Schleswig. Schriften des Geographischen Instituts der Universität Kiel, bd. XIV, hæfte 2, 137 s. 27 kort.
- Beretning til Folketinget afgivet af den af tinget 25. 10. 1950 nedsatte kommission i henhold til grundlovens § 45. XIV. *Det tyske mindretal under besættelsen*, tyske og danske dokumenter (med bilag), København (Schultz), 1254 s.
- Hans Krog*: Tyrstrup-bogen. Bidrag til Tyrstrup sogns historie. Eget forlag, 1951, 203 s.
- Otto Scheel*: Tondern zwischen Wiking- und Hansezeit, Tønder (Gæforil) 1952, 32 s.
- Walter Trede*: Dänischwohld. Zugleich eine Chronik der Ortschaft Gettorf, Rendsborg (Heinrich Möller Söhne) 1951, 142 s.
- Ulrich Fulda*: Flensburg. Bild einer Stadt. Flensburg (Chr. Wolff), 1953, 64 s.
- Erwin Freytag*: Aus der Chronik des Kirchspiels Sieverstedt. Ein Beitrag zur Geschichte der Uggelharde. Sonderveröffentlichung des Angler Heimatvereins in Kappeln, Siversted, 1951, 243 s.
- Horst Appuhn*: Sankt Marien in Husum. Schriften des Nissenhauses in Husum 2, 32 s. + 8 billedtavler.
- 350 Jahre Stadt Husum*. Festschrift des Heimatfestes 4.—12. Juli 1953. Verlag der Husumer Nachrichten, 104 s.
- Anna Hoffmann*: Die Tracht des Kirchspiels Ostfeld. Schriftenreihe des Schleswig-holsteinischen Landesmuseums Schleswig in Verbindung mit der Gesellschaft für Schlesw.-holst. Geschichte 3, 1952.
- Tidelski*: Das Ostfeld der Bauernhaus in Husum, 1953. (Museumsvejledning uden sidetal).
- Waldemar Augustiny*: Die grosse Flut. Chronik der Insel Strand, Güterslohe (Bertelsmann), 2. bd. 926 s.
- Rolf Dircksen*: Föhr. Kleine Monographie des Insel. Husum (Chr. Jessen) 1953, 108 s.
- Harry Schmidt*: Drei Schlösser am Westensee, Rendsborg (Heinrich Möller Söhne), 1953, 103 s.
- Emma v. Hassel*: Michael Jebsen. Das Leben des Schiffsreeders und die Chronik seiner Vorfahren. Åbenrå, 1953 166 s. + 1 tavle.
- Max Rasch*: Die verwandschaftliche Verknüpfung Theodor Storms mit Nordschleswig, Tønder, 1953, 25. s.

Endvidere vil vi gerne henlede vore læseres opmærksomhed på følgende lille nyttige hjælpemiddel:

Verzeichnis der im Raum Schleswig in den Tages-Zeitungen erschienenen heimatkundlichen Aufsätze, udgivet af Arbeitsgemeinschaft für Landes- und Volkstumsforschung, Regierungsgebäude, Schleswig, 1949/50 23 s., 1951 16 s. og 1952 18 s.

P. K. I.

Årsberetning og regnskab 1952-53

Ved Peter Kr. Iversen og Knud Fanø.

Årsmødet afholdtes søndag d. 31. maj på Skamlingsbankens hotel. Formanden, fhv. amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen, bød velkommen. Særlige velkomstord rettedes til Vejle amts historiske samfunds repræsentant, apoteker Arnold Hansen, Kolding, og den ældste tilstedeværende, Hans Lorenzen, Ballum. Til mødets dirigent valgtes proprietær Vyff, Vonsild, der bød deltagerne velkommen til Vejle amt.

Formanden mindede indledningsvis om Skamlingsbankens historiske betydning og aflagde derefter følgende beretning:

Vi plejer ved begyndelsen af årsmøderne at mindes de medlemmer, der i årets løb er afgået ved døden. Dødens høst har i årets løb været stor, og blandt de bortgåede er flere, som »samfundet« står i stor taknemmelighedsgæld til. Mindelisten omfatter følgende navne:

Overretssagfører Fr. Branner, København, ingeniør Henrik Claudius, København, læge E. Gabe, Åbenrå, gårdejer Mads Gram, København, lærer J. N. Hansen, Foverup, redaktør Niels Hansen, Åbenrå, fabrikant G. Japsen, Åbenrå, museumsinspektør Chr. Axel Jensen, København, læge H. C. Jensen, Sønderborg, politimester E. Jessing, Frederikssund, lærer Larsen, Øster Terp, stationsforstander L. Chr. Larsen, Fredericia, fru Hansigne Lorenzen, Ballum, gårdejer L. Lund, Tiset, lærer H. C. Nissen, Gråsten, hypoteksmægler C. Petersen, Sønderborg, bibliotekar Jakob Petersen, Åbenrå, malermester Rogge, Bredebro, overlæge Teilmann, Vejen.

Vi udtaler et æret være deres minde!

I det forløbne år har vi haft en beskeden medlemstilgang, således at medlemstallet nu ligger på omkring 1180 d. v. s. en fremgang på ca. 20 siden sidste årsmøde. Tilgangen er for så vidt bemærkelsesværdig, da der ikke fra styrelsens side har været iværksat nogen egentlig hvervekampagne. Men der kan jo næppe være tvivl om, at der endnu findes mange historisk interesserede rundt omkring i landsdelen, som burde støtte samfundets arbejde ved at indmelde sig. For, som det vil

fremgå af kassererens beretning, er foreningens økonomi ikke strålen-de. På trods af de meget forøgede trykkeomkostninger har medlems-kontingentet siden 1946 været uforandret 6 kr., og det vil derfor se-nere, når kontingentets størrelse for det kommende år skal fastsættes, blive lejlighed til at drøfte, om dette lave kontingent ikke bør for-højes. Man kan næppe forlange, at underskudet helt skal dækkes ved offentlige tilskud. Det er i år lykkedes at opnå et ekstraordinært til-skud på 1000 kr. fra Dansk Kultursamfund, et tilskud, som vi er meget taknemmelige for, men som ikke dækker halvdelen af det budgeterede underskud, såfremt Sønderjydske Årbøger skal udsendes i normalt omfang. Hvis der bare i hvert af sognene kunne tegnes 3—4 nye med-lemmer, ville udgiftssiden og indtægtssiden være i balance, og jeg beder derfor årsmødets deltagere om hjemme i sognene at agitere for øget medlemstilgang. Den personlige agitation virker bedre end ud-sendelse af tryksager — og er også billigere.

Et lille lyspunkt i foreningens økonomi er dog den ikke ubetydelige nedgang i trykkeudgifterne. Sidste år kunne vi udsende Sønderjydske årbøger i et omfang på 17½ ark, og vi håber, at omfanget kan blive noget lignende i år.

Med hensyn til foreningens øvrige publikationer skal nævnes, at udsendelsen af Flensborg-bogen er blevet forsinket noget. 1. bind vil blive udsendt til september og 2. bind om et år. Udarbejdelsen af en Åbenrå bys historie er nu også stort set økonomisk sikret. Åbenrå byråd har for ganske nylig bevilget et tilskud på indtil 20.000 kr., og fra Dansk Kultursamfund har vi fået løfte om 3000 kr. Udarbejdelsen af manuskriptet er anslået at koste ca. 30.000 kr., og de resterende 7000 kr. skulle det vel nok være muligt at få fra forskellige fonds og insti-tutioner. Historisk samfund vil gerne benytte denne lejlighed til at bringe Åbenrå byråd og kultursamfundet en hjertelig tak for de store tilskud og for den interesse, der herved er vist sønderjydsk historisk forskning. Trykkeomkostningerne er anslået til 30.000 kr., som man regner med at kunne få dækket ved salg. Efter den foreløbige plan skal adjunkt H. V. Gregersen, Struer, behandle middelalderen og tids-rummet 1814—48, arkivar Peter Kr. Iversen tiden 1523—1660, lands-arkivar Johan Hvidtfeldt tidsrummene 1660—1814 og 1940—45, biblio-tekar Aage Bonde, Århus, tiden 1848—64, landsarkivar Frode Gribsvad tiden 1864—1920, medens professor Troels Fink*) skal skrive om tiden 1920—40. Redaktionen består af landsarkivar Hvidtfeldt og arkivar Iversen. Værket får et omfang på ca. 800 sider og udsendes i to bind, hvoraf 1. bind gerne skulle være færdigt 1958 eller 59, 2. bind det føl-gende år.

---

*) Professor Fink har senere meldt fra. I hans sted er cand. mag. G. Japsen indtrådt i medarbejderstaben.

I manuskript foreligger Niels Black Hansens oversættelse af og kommentar til Annales rerum Apenrade (d. v. s. Åbenrå annaler), der foruden at være den vigtigste kilde til Åbenrå og omegns personalhistorie i de første årtier af 17. århundrede tillige meddeler oplysninger af mere almen historisk værdi. Historisk samfund magter ikke på nuværende tidspunkt at udgive manuskript, men man har håb om at opnå nogen støtte til udgivelsen, der vil koste ca. 1800 kr. Det er hensigten, at denne publikation skal udsendes i skriftrækken.

Som medlemmerne endvidere vil have bemærket, har der i forårshæftet af Sønderjydske årbøger været indlagt et bestillingskort på Nicolaj Svendsens erindringsbog, der udsendes under titlen: Sønderjydsk Skæbne. Historisk samfund har på forskellig vis været medvirkende ved udgivelsen og har derfor opnået en rabatordning med udgiveren: Modersmålets trykkeri, hvorefter de medlemmer, der har afgivet bestilling på værket inden 15. juli, kan få det tilsendt til en favorpris på 38,40 kr. Bogledeprisen er 48,00 kr. Jeg vil meget anbefale medlemmerne at benytte sig af dette tilbud.

Af foreningens øvrige arbejde kan nævnes, at vi sammen med den danske lærerforening for Sydtønder amt har arrangeret et lokalhistorisk kursus i Nibøl søndag d. 19. april. Tilslutningen var kun ringe.

Egnsvandringen sidste sommer (søndag d. 7. sept.) var henlagt til Als. Under museumsinspektør Rabens ledelse besøgte de henvendte 200 deltagere Baronens høj i Nørreskoven, Helvedgård og Østerholms voldsteder samt kirken og præstegården i Notmark. Efter en kaffepause i Egen forsamlingshus holdt museumsinspektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg, her et meget interessant lysbilledforedrag om Augustenborg og augustenborgerne, og på tilbagevejen til Sønderborg viste han os Augustenborg slot.

Inden for styrelsen har forskellige forslag angående egnsvandring til sommer været drøftet. — Vi har bl. a. talt om en Gram—Ribe tur, en Slesvig—Dannevirke tur og en Flensborg—Glyksborg tur. Under eventuelt vil der blive lejlighed til for medlemmerne at udtale sig om, hvilken tur man vil foretrække.

Af begivenheder i den kommende tid kan endvidere nævnes, at Dansk historisk Fællesforening efter vor indbydelse afholder sit årsmøde i Sønderborg i dagene 28.—30. august. Vi er glade for, at foreningen har villet imødekomme vor indbydelse, og vi håber, at de delegerede vil tilbringe et par gode dage hernede i Sønderjylland. Lørdag eftermiddag d. 29. aug. vil vi være vært ved en beskeden kop kaffe på Hotel Dybbøl-Banke.

Tønder By har sin gode skrevne historie under redaktion af vort æresmedlem dr. Mackeprang, Haderslevs historie til 1800 er skrevet af dr. Achelis. Flensborg bys historie vil udkomme i år, Sønderborgs er i

arbejde, og nu tages der fat på Åbenrå købstads historie. Alle vegne — undtagen i Haderslev — har Hist. samfund for Sdj. stået bagved eller har været med i arbejdet. Der er med vejledning og støtte fra samfundet skabt adskillige sognehistorier. Vi har tilskyndet enkeltmand til at skrive deres minder og offentliggjort enkelte som provst Christensens, Peter Refshauges, Peter Lautrups og Thorvald Petersens. Vi har udgivet vejledninger til studier i Sønderjyllands historie, eller enkelte dele deraf. Vi har også ad andre veje været med til at øge interessen for sønderjydsk historie, ved Sønderjydske årbøger, Sønderjydsk månedsskrift, ved kursus og ved udflugter med gode og historisk kyndige vejledere.

Det er lige ved, at vi kan være lidt stolte af, hvad Hist. samf. har kunnet udføre i dets 30-årige levetid. Vi mener, at vi kan pege på en gerning, som giver os ret til at bede om troskab mod Hist. samfund og om at hjælpe med til at skaffe det yderligere tilslutning.

Efter formandens beretning aflagde kassereren, adjunkt **K n u d F a n ø**, regnskabet (se dette). Beretning og regnskab godkendtes enstemmigt uden drøftelse.

For Sønderjydsk månedsskrift forelagde museumsinspektør **H. N e u m a n n** følgende beretning og regnskab:

Det er lykkedes at få viceskoleinspektør Werner Christiansen, Tønder, til at indtræde i redaktionen fra nytår 1953, samtidig med at han varetager månedsskriftets forretningsførelse, og der er grund til at glæde sig over denne udvidelse. Det har tit været følt som et savn ikke at have en mand i den by, hvor månedsskriftet udkommer, og der vil Werner Christiansen kunne tage sig af det på en måde, der sikkert vil komme tidsskriftet til gode.

Driftsregnskabet:	indtægter	6576,79 kr.
	udgifter	7159,96 kr.

status viser at formuen er ÷ 1809,69 kr.

Abonnenttallet er uforandret, og den lille formuefremgang fra sidste år viser, at vi holder stillingen; men vi kører tungt, idet det vanskeligt lykkes at holde annonceindtægten på det tidligere niveau. Det er stort set vor egen skyld, idet vi alt for længe har fastholdt et alt for lavt abonnement, som kun er steget 50 øre i kvartalet siden 1924! Stillingen er nu den, at vi efterhånden har slettet en stor del af vort billedstof, en del af vort sidetal og ikke har nogen mulighed for at betale noget for vort stof i de tilfælde, hvor vi ønsker noget bestemt.

Vi har derfor nu vedtaget at abonnementsprisen forhøjes til 3 kr. kvartalet.

Også månedsskriftets regnskab og beretning godkendtes enstemmigt.

Til styrelsen genvalgtes enstemmigt landsarkivar **Johan Hvidtfeldt**, Viborg, adjunkt **Knud Fanø**, Tønder, viceskoleinspektør **Chr. Stenz**, Flensborg, og viceskoleinspektør **Werner Christiansen**, Tønder.

Under eventuelt fastsattes kontingentet for regnskabsåret 1953-54 til kr. 7,50. Udflugten skal i år gå til Flensborg-Glyksborg. Til mødested for årsmødet 1954 valgtes Åbenrå, evt. med udflugt til Urnehoved. Apoteker **Arnold Hansen**, Kolding, takkede for indbydelsen til Vejle amts historiske samfund og uddelte en pjece om Skamlingsbanken.

Efter et fælles kaffebord holdt fhv. højskoleforstander **Hans Lund** et tankevækkende foredrag om historiens stilling i dag. Foredraget forstyrredes desværre meget ved tjeneres og andre uvedkommendes støjende adfærd.

Årsmødets deltagere kørte derefter til Koldinghus museum, hvor museumsinspektør **Skov** redegjorde for slottets historie og foreviste samlingerne,, hvori der er meget af sønderjydske opfindelse.

Peter Kr. Iversen.

Årsregnskab og status pr. 31. 12. 1952

INDTÆGTER:	Kr.	Ø.	UDGIFTER:	Kr.	Ø.
Medlemsbidrag	7.960	70	Trykning	12.449	25
Salg	4.305	62	Honorarer	2.406	00
Tilskud	4.800	00	Ekspedition, sekretær, kasserer	700	00
Renter	26	05	Fragt og omdeling	1.724	44
Forskelligt	1.092	30	Møder og repræsentation	885	01
Balance	1.095	61	Annoncer	87	80
	19.280	28	Forskelligt	1.028	28
				19.280	28

AKTIVER:	Kr.	Ø.	PASSIVER:	Kr.	Ø.
Post- og bankkonti	80	73	Forudbetalt kontingent	40	80
Kontant	4	18	Regning: Hejmdal	8.370	20
Kontingentrestance	51	10			
Saldo	3.274	99			
	3.411	00		3.411	00

Knud Fanø,
sign,

Undertegnede af Historisk Samfund for Sønderjylland valgte revisorer har den 29. og den 31. maj 1953 revideret ovenstående regnskab, som er befundet værende i orden og i overensstemmelse med foreliggende bilag. Kassebeholdningen pr. 31. december 1952 kr. 84,91 forelå, ligesom vi har kontrolleret det nye regnskab indtil den 18. maj 1953, og ejheller der fundet noget at indvende.

T ø n d e r, den 29. maj 1953.

Sigurd Schoubye.

S k a m l i n g, den 31. maj 1953.

Jørgen Frank.

Redaktør A. Svensson
tildelt pris fra Dansk historisk Fællesforening

For nogle år siden udsatte Dansk historisk Fællesforening en pris for den bedste afhandling om en bys eller en egns forhold i besættelsestiden, fremkommet i en af de historiske amtssamfunds årbøger inden udgangen af 1952. Det er os en glæde at kunne meddele, at denne pris er tildelt redaktør A. Svensson, Haderslev, for afhandlingen: Dansk Samraad, der var trykt i Sønderjydske årbøger 1951. I anledning af denne udmærkelse vil redaktionen gerne bringe Sønderjydske årbøgers flittige medarbejder en hjertelig lykønskning.

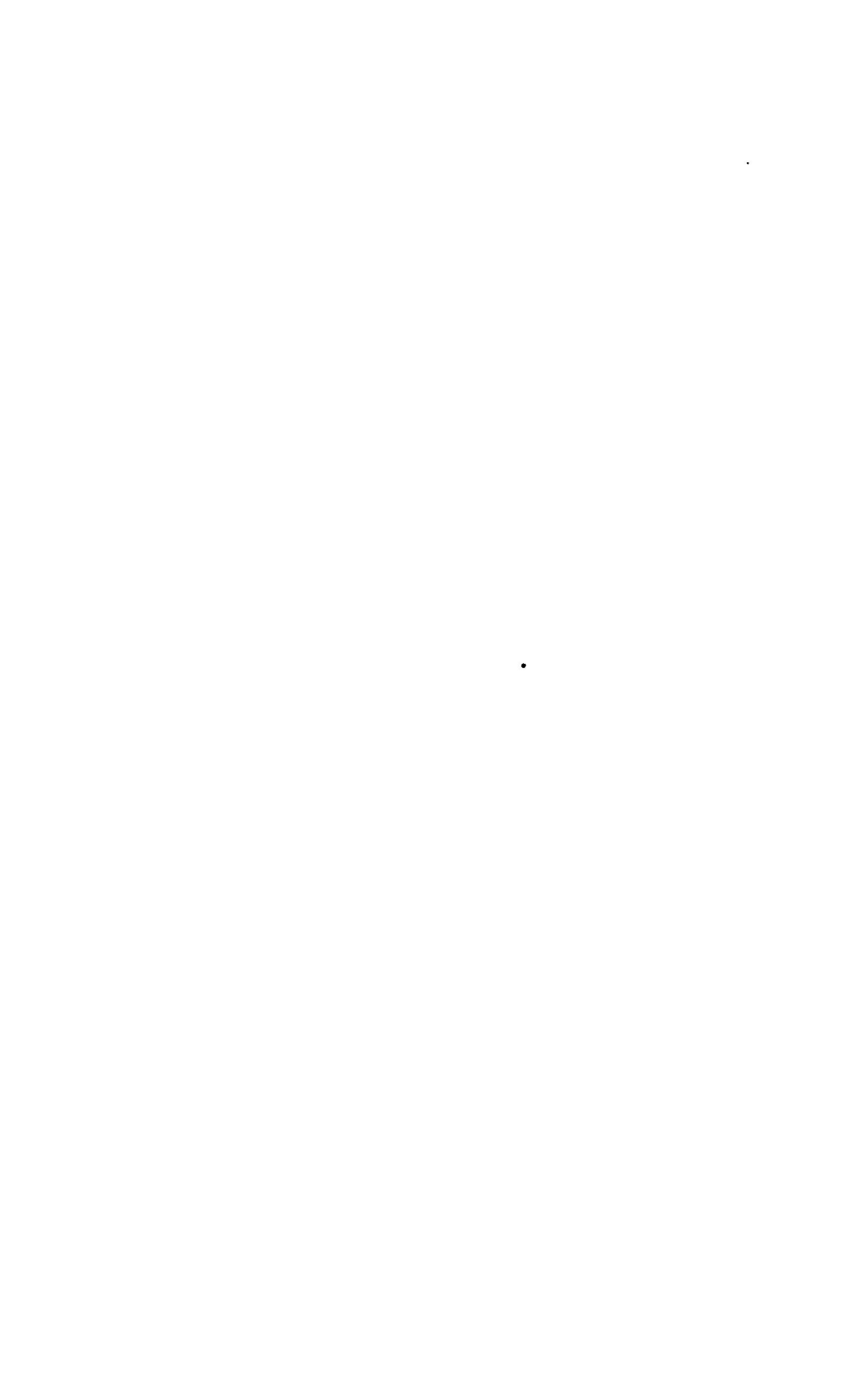
Red.

MEDDELELSE

Hist. samf. har fået overladt restoplaget af *Otto Fr. Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra reformationen til 1864, I—III.*

Ved henvendelse til adjunkt Knud Fanø, Frilandsvej 21, Tønder, vil medlemmerne kunne erhverve dette store værk til en pris af kun 3 kr. plus porto.

RETTELSE

I artiklen „Skønlitteratur om og fra Sønderjylland“ i første halvbind 1953 side 6 skal linie 16 lyde:

„af bonden P. Hansen i Knorborg, smådigte“.

Denne P. Hansen må ikke forveksles med digteren af „I Arilds tid“.

H. Lausten-Thomsen.

•

**Skrifter, udgivne af Historisk samfund
for Sønderjylland:**

- Nr. 1. Erik Christensen: Fra min virksomhed i Tønder. 2,25 kr. (I boghandelen kr. 3,00).
- Nr. 2. P. J. Refshauge: Bonden, der blev landråd. Udsolgt.
- Nr. 3. Tønder gennem tiderne. I—II. 25 kr. (I 14 kr., II 11 kr.). (37,50).
- Nr. 4. M. H. Nielsen: Fra slesvigsk fattigvæsens fortid. 4,50 kr. (6,00).
- Nr. 5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie. 4 kr. (8,00).
- Nr. 6. Navneregister til H. P. Hanssens værker. Udgivet af Johan Hvidtfeldt. 2 kr. (4,00).
- Nr. 7. Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs tilblivelse. 3 kr. (4,50).
- Nr. 8. Peter Kr. Iversen: Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere. 2 kr. (3,00).
- Nr. 9. Johan Hvidtfeldt: Slægtshistoriske studier i Sønderjylland. 2 kr. (3,00).
- Nr. 10. Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark. 6 kr. (10,00).
- Nr. 11. Olav Christensen: Bibliografi over sønderjydsk slægtstavlelitteratur. 2 kr. (3,00).
- Nr. 12. Nordslesvig efter genforeningen, 7. radioforedrag. 3 kr. (4,50).
- Nr. 13. Thorvald Petersen: Fra Als til Tønder. 6 kr. (10,00).
-

Historisk samfund for Sønderjylland

udgiver *Sønderjydske årbøger* og *Sønderjydske månedsskrift*.

Styrelsen er for tiden fhv. amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen, Abenrå (formand), arkivar Peter Kr. Iversen, Abenrå (sekretær), adjunkt Knud Fanø, Tønder (kasserer), højskoleforstander Hans Lund, Rødding, museumsinspektør H. Neumann, Haderslev, landsarkivar Johan Hvidtfeldt, Viborg, sognepræst H. Hejselbjerg-Paulsen, Fjellstrup, pastor H. F. Petersen, Flensborg, gårdejer Sv. A. Hanssen, Nørremølle, overlærer Werner Christiansen, Tønder, viceskoleinspektør Chr. Stenz, Flensborg, og som æresmedlem fhv. museumsdirektør, dr. phil. M. Mackeprang, København.

Formand, sekretær og kasserer danner forretningsudvalg.

Redaktionsudvalget for *Sønderjydske årbøger* består af H. Lausten-Thomsen, Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen.

Sønderjydske månedsskrift redigeres af W. Christiansen, H. Neumann og Chr. Stenz.

Medlemsbidraget er for tiden kr. 7,50 årl. eller mindst 100 kr. een gang for alle. Medlemmerne modtager *Sønderjydske årbøger* gratis. *Sønderjydske månedsskrift* bestilles hos postvæsnet og koster 2 kr. 15 øre fjerdingårligt. I boghandelen eller bestilt hos viceskoleinspektør W. Christiansen, Tønder, koster det 3 kr. Indmeldelser modtages af alle styrelsesmedlemmer.

INDHOLD:

Troels G. Jørgensen: A. D. Jørgensen, skildret af en søn	side 129—157
A. Svensson: Træk af bladet »Dannevirke's« historie »	158—177
Th. O. Achelis: Teologiske studenter fra hertugdømmet Slesvig i årene 1814—1864	» 178—190
Aage W. Wegner: Ejderkanalen	» 191—203
Peter Kr. Iversen: Afhandlinger vedrørende sønderjydske historie 1945—52	» 204—232
Peter Kr. Iversen og Knud Fanø: Årsberetning og regnskab 1952—53	» 260—265
Redaktør A. Svensson tildelt pris fra Dansk historisk Fællesforening	« 266
Meddelelse	» 266
H. Lausten-Thomsen: Rettelse	» 268

I kommission hos

**Danske Boghandleres Kommissionsanstalt,
Nyropsgade 19, København V.**